

T.C.

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM
ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

**THE UNIVERSITY OF KAHRAMANMARAŞ
SÜTÇÜ İMAM
REVIEW OF THE FACULTY OF THEOLOGY**

**YIL / YEAR: 9 SAYI / NUMBER: 18
TEMMUZ-ARALIK / JULY-DECEMBER / 2011**

**MODERN KOZMOLOJİ VE İSLAM KELÂMINDA
YARATMA VE KİŞİSEL YARATICI¹**

**(Creation and the Personal Creator in Islamic Kalam
and Modern Cosmology)**

M.B. ALTAİE*

Çev.: Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÇETİNTAŞ**

Özet

Eurenin zamansallığı veya ezeliği sorunu, Müslüman teologlar tarafından geniş ölçüde tartışılmıştır. Esasen Kelamcı olarak adlandırılan bunlardan çoğu ex nihilo, yani yoktan yaratma fikri üzerinde ittifak etmişlerdir. Diğer yandan, bazı Müslüman filozoflar, başlangıçsız, devamlı var olan, Yunan kökenli ezeli bir evren fikrini benimsemişlerdir. Modern çağda ise, Kelâm kozmolojik delili, Tanrı'nın varlığına mantıkî bir sebep olarak kullanılmak üzere William Craig tarafından yeniden canlandırıldı. Bu makalede ben, yaratma ilkesini destekleme sadedinde Kelamcılar tarafından ortaya konan temel İslamî argümanları açıklayacağım ve çalışmamı, iki temel düşünür tarafından ortaya konan argümanlar üzerine yoğunlaştıracam ki bunlar ünlü düşünür Ebu Hamid Gazali ve tanınmış Kelamcı İbn Hazm ez-Zahiri'dir. Daha sonra, ilk tekilliğin rolü ve kuantum etkileri vasıtasıyla böyle bir tekillikten kaçınma imkanını içine alan modern

¹ *Humanity, the World and God, Studeis in Science and Theology*, XI, (2008), 149-166, Lund University-Sweden.

* Prof. Dr., Yermuk Üniversitesi-Fizik Bölümü, Ürdün. Ürdün, Yermuk Üniversitesinde teorik fizik profesörü olan Altaie, ilk evren kozmolojisi ve genel rölativite teorisi alanından uzmanlaşmıştır. 1978 yılında Manchester Üniversitesi'nden (UK) doktora derecesi aldı. Big bang (büyük patlama) safhasından önceki ilk evren hakkında bir model önerme gayreti doğrultusunda kuantum kozmolojisi hakkında pek çok makale yayınladı. Altaie, din, bilim, astronomi ve rölativite de dâhil olmak üzere Arapça olarak bazı kitaplar yayınlamıştır. Onun asıl ilgisi, çağdaş bilim ve din tartışmasında İslamî Kelâmın delilleri ve metodolojisinden faydalanma üzerine yoğunlaşmaktadır.

**Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
cetintas68@hotmail.com

kozmojinin felsefi sonuçları bağlamında ortaya çıkan bazı sorunları tartışacağım. Aynı zamanda, bu dünyanın göz önüne serilen hakikatine tanıklık eden zorunlu gözlemci varlık insanoğlu ile beraber mevcut dünyanın inceliğini açıklamak için gerekli görülen antropolojik ilke üzerinde duracağım.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Kelamcılar, yaratma, kişisel yaratıcı, antropolojik ilke, ezellilik, zamansallık, İslami düşünce, kozmik tekillik.

Giriş

Eskiler felsefi olarak düşünsel yeteneklerini geliştirir geliştirmez, dünyanın kökeninin ezeli mi yoksa zamansal mı olduğu gibi, kendileri için önemli pek çok soru ortaya atmışlardır. Dünya üzerindeki her milletin bu tür sorulara cevapları vardır ve çoğunlukla herkesin verdiği cevaplar kendi dinî inançları çerçevesinde şekillenmiştir. Biz geçmişe 21. yüzyılın penceresinden baktığımız için bu inançların kaynaklarını tahlil edebilir ve sahip oldukları ortak temel faktörleri ve neden ayrıştıkları veya fahlaşıtıklarını görebiliriz.

Muhtelif düşünce ekollerinin aynı problemi ele almak için farklı çıkış noktaları ve yaklaşım tarzları vardı. Netice itibariyle bu (onları) farklı cevaplara götürecekti. Şu anda biz bütün bilgi birikimi, düşünce ve metodolojilerimizle birlikte 21. yüzyılın manzarasından (geçmişe baktığımız zaman), zihinsel başarılar arasından, insanlığın yararına en iyi hizmet edecek olanlarını seçme özgürlüğüne sahibiz. Bununla birlikte insanın yararına en iyi hizmet edecek olan şeyin ne olduğunu tarif etmek de kolay bir iş olmayabilir; çünkü farklı insanlar farklı çıkarlara sahip ve ben, genel olarak insanlığın, henüz paylaşılan müşterek bir menfaat ve ortak bir anlayış seviyesine ulaşmadığını düşünüyorum. İnsan hayatı, hala dinlerin

yüzyıllardır öğütlediği irfandan uzak bencillik, kıskançlık ve aç gözlülükle şekillenmektedir.

Bugün, evrenin zamansallığı veya kendi kendine yeten ve ezeli olup olmadığı sorusu hayati bir sorudur; çünkü bu, bizim varlığımızın anlamı ve nedeniyle doğrudan doğruya ilgilidir. Bu aynı zamanda, bizim ahlakımızla ve bu ahlakımızı elde ettiğimiz kaynakla yakinen irtibatlıdır; o halde bu dünyadaki ölüm ve yaşamın bütün yapısını tanımlamak için hayatiyet arz edecektir. İnsanoğlu, doğal olayların oluş sürecini akli izahlarla inşa etmeyi mümkün kılan oldukça yüksek düzeyde bir kavrayışa sahiptir. Böyle bir akıl yürütme, insanoğlunun düşünce-sine hâkim olan genel bir mantığın temelini oluşturdu ve dolayısıyla (insanoğlu) sonucu yönetecek şekilde sadece varsayımlar ileri sürerek bu mantığı besledi. Başka bir deyişle, köken olarak, olayların akli analizlerinin tasarımları sonucu elde edilen mantık, bütün evreni kavramak için düşünce yapısını belirleme konusunda baskın hale geldi.

Âlem (evren)'in yaratılması sorununu tartışırken bizim burada iki farklı alan hakkında konuşacağımız hatırlanmalıdır: genel olarak birisi metafizik, diğeri ise fizik olarak adlandırılır. Aslında bizim, tümdengelimsel çıkarım ve önsel (a priori) akıl yürütme yolu hariç önceki (metafizik) hakkında gerçekleştirdiğimiz bir şey yoktur. Maa-lesef bizim zihinsel yapımız kuruludur ve öyle bir usulle çalışmaktadır ki metafizik alanda, fizik dünyasındaki tümevarımsal modelimize fazla bir rol oynama imkanı verilmemiştir. Buna rağmen pek çok insan, fiziksel olgu ve olaylara dair gözlem ve çalışmanın bizi, Tanrı'nın varlığını kanıtlayabileceğimiz metafiziksel dünya seviyesine emin bir şekilde götürebileceğini düşünmektedir.

Evrenin zamansallığı ve ezeliliğini sorguladığımız

zaman, kullandığımız kavramları tanımlamak durumundayız. Örneğin, mebde (origin) kavramı ile yaratma (çreation) kavramı arasındaki farkı ayırt etmemiz gerekmektedir. Aynı şekilde “Tanrı” kavramını sadece kişisel bir yaratıcı varlık veya tabii evrensel bir kanun veya şart (condition) olarak değil aynı zamanda onun varlığı ile birlikte ortaya çıkması muhtemel mantık (logic), kuralları ve yapısıyla ilişkili olarak mahiyeti bakımından da tanımlamak önem arz etmektedir. Şayet “Tanrı” kavramının açık olarak tanımlanmasını dikkate almazsak çok karışıklık meydana gelebilir. Biz, teolojik düzeyde bile teistler arasında farklı Tanrı kavramlarına sahip insanlar görüyoruz. Bu nedenle, “ateistler Tanrı’nın varlığını inkar ediyor” dediğimiz zaman hangi Tanrı’yı inkar ettiklerini veya “teistler Tanrı’ya inanıyor” dediğimiz zaman hangi Tanrı’dan bahsettiklerini bilmemiz önem arz etmektedir. Bununla birlikte en büyük problemimizin; başka bir mazerete sığınmaktan ziyade geleneksel mantığımız (mentalite) ve insan algımızdan kaynaklandığını kabul etmemiz gerekmektedir.

20. yüzyıl boyunca gelişen modern kozmoloji ve elde edilen astronomik buluşlar açık bir şekilde, evrenin sonlu bir zamanda, bir ilk halden meydana geldiğine işaret etmektedir. Başlangıcından bu yana evren sürekli bir değişim ve gelişim içerisindeydi. Kendiliğinden devam eden bu gelişim sürekli yaratmadan başka bir şey değildir; evren her an oluş sürecindedir. Bu, uzun zaman önce Kelamcıların ileri sürdüğü temel bir görüştü.

Kelamcılar 8. yüzyıl sürecinde ortaya çıkmış ve 10. yüzyıla kadar İslam düşüncesine hakim olmuş olan bir grup Müslüman düşünür ve teologdan oluşmaktaydı. Onlar “Kelam” olarak isimlendirilen düşünce sistemi geliştirdiler. Arapça’da “kelam”, “konuşma” ve “diyalog” an-

lamına gelir; ancak aynı zaman da o, filozofların argümanlarına karşılık vermek ve İslamî dünya görüşünü izah etmek için Kelamcılar tarafından geliştirilen düşünce sistemine işaret etmektedir.

Kelamcılar bize evrenin hareketli ve devamlı gelişmekte olduğu; evrendeki hiçbir şeyin iki anda sabit bir durumda kalmadığı düşüncesini verdi. Bu, evrenin son derece düzenli, statik ve değişmez bir sistem olarak değerlendirildiği Batı düşüncesine egemen olan görüşe aykırı idi. Bazı yazarlar buna atıf yaparak, şöyle der: “Büyük ölçüde eş yönlü ve türdeş yapı (homogeneous) evren anlayışına sahip kozmolojik ilke, Newtoncu evrenin statik olamayacağını garanti etmek için yeterlidir, ancak o genişlemek veya büzülme zorundadır. Batı toplumlarındaki düzenli ve değişmez bir kozmos yönündeki felsefi yazgı, açıkçası 20. yüzyılda yapılan gözlemler tarafından zorlanana kadar bilim adamlarının bu sonucu elde etmelerini engellemiştir” (Coles ve Luccin 2004: xii).

Kuran’a Göre Dünya’nın Yaratılması

Kur’an, Müslümanların kutsal kitabı ve İslam inancının temel kaynağıdır. Kur’an, dünyanın sonlu bir zamanda her şeye kadir, harici fâil olan Allah (Tanrı) tarafından yaratılmış olduğunu hükme bağlar. Yaratma konusuyla ilgili olarak Kur’an tarafından ifade edilen rivayetin Eski Ahit tarafından anlatılan rivayetten çok fazla farkı olmamasına rağmen, açıkçası iki kutsal metin arasındaki küçük farklar, iki kitaptaki Yaratıcı kavramları arasındaki temel farklılıkların yansımasından oluşmaktadır. Kur’an’daki Yaratıcı, Eski Ahit’tekinden daha soyuttur; Kur’an’a göre Yaratıcı, dünyayı yarattıktan sonra yorulmaz, halbuki Eski Ahid’e göre Tanrı, yaratma işini tamandıktan sonra biraz dinlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, her iki kutsal metin bize, her ne kadar yaşadığı-

mız günlerle aynı anlamda olmasa da, dünyanın altı günde yaratıldığını söylemesine rağmen, Eski Ahit'in aksine Kur'an fazla detay vermez. Kur'an'daki Tanrı, yarattığı her zerre ve değişimi kontrol eden, dünyanın Hâlık'ı ve Rabb'idir:

"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlık ve aydınlığı'var eden Allah'a mahsustur" (Kur'an, En'âm, 6:1).

Kur'an aynı şekilde, Allah'ın, evrenin Rabb'i olduğunu da hükme bağlar:

"Rabbiniz o Allah'tır ki; gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arşa istivâ etti (tahta kuruldu) O, geceyi, durmadan onu kovalayan gündüzün üzerine bürüyüp örter. Güneşi, ayı ve yıldızları buyruğuna boyun eğmiş vaziyette (yaratan O'dur). İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nundur. Âlemlerin Rabbi Allâh, ne uludur!" (Kur'an, A'râf, 7:54).

Kur'an ayrıca, Allah'ın insanların dışında, akıllı varlıkların bazı formlarını yaratabildiğine de işaret etmektedir: "Gökleri ve yeri gerçekten Allah'ın yarattığını, bilmiyor musun? Dilerse sizi yok edip yeni bir yaratılış (topluluk) getirir" (Kur'an, İbrahim, 14:19).

Kur'an, Allah'ın bizimle aynı özelliklerde başka yeni dünyalar yaratabileceğini mümkün görür: "Görmediler mi ki, o gökleri ve yeri yaratan Allah, kendilerinin benzerlerini yaratmaya da Kâadir'dir. Onlar için bir süre belirlenmiştir, bunda kuşku yok. Ama zalimler, inkardan başka bir şeyde direnmiyorlar (Kur'an, İsrâ, 17:99).

Kur'an açıkça, evrenin ilk yaratıldığı andan bu yana genişlemekte/büyümekte olduğuna işaret etmektedir: "Göğü kudretimizle biz inşâ ettik; şüphesiz biz, onu genişleticiyiz" (Kur'an, Zâriyât, 51:47)".

Kur'an çok açık olarak, evrenin (göklerin) son

aşamada çökeceği konusunda hükmünü ortaya koymaktadır: “Gün olur göğü, yazı tomarlarını dürer gibi düreriz. İlk yaratılışta başladığımız gibi onu baştan yaparız. Üzerimizde bir vaat olarak biz bunu mutlaka yapacağız” (Kur’an, Nûr, 24:104).

İnsanlığın yaratılması bakımından Kur’an, insanın aşamalar halinde çamurdan yaratılmış olduğunu belirtmektedir: “Andolsun ki biz, insanı süzölmüş çamurdan yarattık” (Kur’an, Mu’minûn, 23:12) ve ayrıca şunu okuruz: “O ki yarattığı her şeyi güzel yarattı ve insanı yaratmaya çamurdan başlamıştır” (Kur’an, Secde, 32:7).

Ayrıca Kur’an’da Allah’ın, insanı yarattıktan sonra tanrısal ruhundan ona üflediği ve o aşamada, Meleklerle, “insana itaat edin!” diye emir verdiği ifade edilmektedir: “Ona (uygun niteliklerde) şekil verdiğim ve ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen secdeye kapanın!” (Kur’an, Hicr, 15:29).

İnsanın yaratılmasıyla ilgili yukarıdaki âyet, onun karakterinin temel bir parçası olan tanrısal ruhun aşısı sebebiyle, özel yeteneklere sahip gelişmiş bir yaratık olarak kaderinin önceden çizildiğine ve yaratılmış olduğuna işaret etmektedir. İnsanoğlunun kavramsal olarak düşünme ve dünyayı keşfetmesi için eşyayı inşa etme yeteneğini, bu tanrısal aşının bir göstergesi olarak görüyorum. Bu, insanın, o tanrısal aşıyla, sanki tanrısal sıfatların bir kısmını elde ettiği şeydir. Bu, yaşadığımız dünyada, insanın evreni araştırma yoluyla Tanrı hakkında kendi görüşünü oluşturmaları için yüklendiği misyonu görmesini mümkün kılar.

Allah’ın sıfatlarına gelince, Kur’an, Allah’ın âlim, hikmet sahibi, her şeyi bilen, hâlik, rahim, cömert ve kadir-i mutlak olduğunu söyler. O, iştir ve kullarıyla konuşur ve insanoğlunda bulunan bütün sıfatları kullanır;

ancak bu sıfatlar gerçek anlamıyla (literally) alınmaktan ziyade Allah'ın güzel isimleri olarak ifade edilir.

Müslüman Düşünürlere Göre Yaratma

Müslüman düşünürler, teologlar ve filozoflar olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Teologlar da, selefiyyûn ve kelamcılar şeklinde bölünmüşlerdir. Kelamcılar, İslam inancını akli olarak kanıtlamaya çalışırken, aynı zamanda Kur'an vahyini düşüncelerinin arka planında tutarak âlemin yoktan yaratıldığı ve zamansallığına inanan tabii teologlardır. Diğer yandan Müslüman filozoflar, çoğunlukla eski Yunan geleneğini takip ederek, akli çıkarıma öncelik vermişlerdir. Onlar, evrenin mahiyetinin ezeli ancak yaratmanın zamansal olduğuna inanırlar (İbn Rüşd 2011).

Kelamcılar, Kur'an'ı dünya bilgileri için birinci kaynak olarak gördüler ve bu yüzden, Kur'an'ın hükümlerine dayalı bir dünya anlayışını elde etmek için çaba harcadılar. Richard Walzer bu durumu şöyle özetler: "Kelamcılar filozoflardan ayrı bir metodoloji takip ettiler; çünkü onlar İslamî hakikati başlangıç noktası olarak ele aldılar (Walzer 1970:648)

Kelamcılar, İslam Fıkhnın temellerinin atılmasında ve İslam Kelamının gelişmesinde büyük bir rol oynadılar. Bununla birlikte, itikadi delil (dogmatic argümant) bakımından Allah'ın sıfatlarıyla ilgili olarak değişik kelam grupları arasında sürüp giden çatışmalar sebebiyle hali-feler kelam tartışmalarına, ona dair çalışmalar ve öğretilerin hepsine son vermek zorunda kaldı.

Kelamcıların söylemi olan kelam; tabiatın niteliklerinin tartışıldığı Dakiku'l-Kelam ve metafizik ve ilâhi sıfatların tartışıldığı Celalü'l-Kelam şeklinde ikiye ayrıldı (Altaie 1994:7-18). Ian Barbour (Barbour 1998:100)'un

terminolojisi kullanıldığı zaman Celalü'l-Kelam "tabiî teoloji" (natural theology) olarak isimlendirilebilir; halbuki Dakiku'l-Kelam "tabiatın teolojisi" (the theology of nature)dir.

Müslüman düşünürlerin üst düzeyini temsil eden Kelamcılar, dünyanın yaratılışının, Tanrı'nın varlığı için bir delil olarak kullanılabileceğine inanmaktadırlar. Esasen bu, Gazali tarafından formüle edilen basit bir argümana dayandırılmaktaydı ki, okunuşu şöyledir: "Başlangıcı olan her olayın bir sebebinin olması gerekir, dünya var olmaya başlamıştır; o halde onun bir sebebinin olması gerekir" (Gazali 1983:19).

Orijinal İslamî literatürde dünyanın yaratılmasına dair pek çok argüman, Tanrı'nın varlığına dair argümanlarla karıştırılmıştır. Bununla birlikte, bu karışıklığın sebebinin, argümanın bizzat doğası ve hatta klasik İslamî geleneğin bu soruna yaklaşım tarzıyla ilgili olduğunu görmek zor değil. Yaratma problemi normal olarak kelam kitaplarının pek çoğunda tartışılan ilk problem olarak ortaya konulur.

Dünyanın zamansallığına dair argüman, Kelamcılarının *Dakiku'l-Kelâm* adı altında kurmaya çalıştıkları bütün tabiî felsefe teorisinin bölümüdür. Gerçekten böyle bir teori, *Dakiku'l-Kelâm*'ın yapısını oluşturan beş ilke üzerine dayandırılmaktaydı ki bu ilkeler şunlardır:

1- Zamansallık: Bu, dünyanın zamansal, sonlu ve sınırlı olduğunu ve yaratmanın *ex nihilo*, yani yoktan yaratma şeklinde olduğunu şart koşar (el-Âlûsi 1980:59; Wolfson 1976:359-372).

2- Ayrılık: Bu, uzay, zaman, enerji ve maddenin yapısı ve bütün müşterek özelliklerin ayrı olduğunu ifade eder.

3- Devamlı Yaratma²: Bu, âlemin her lahza yeniden yaratılması gerektiğini şarta bağlar. Bu ilkenin çok bir güzel ifadesi, eş-Şâmil fi Usûlü'd-Dîn (Cüveyni 1969:159) isimli eserde bulunur. Bu ilkenin müzakeresi ve çağdaş bir analizi Wolfson tarafından yapılmıştır (Wolfson 1976: 392-406).

4- Sebepsizlik (indeterminism): Bu, bizim bildiğimiz olumsal ve belirlenmemiş tabiat yasalarını ifade edip, Kuantum teorisinin Kopenag yorumuyla birlikte yankı uyandıran bir kavramdır (bkz. Jammer 1974:259).

5-Uzay-Zaman Bütünlüğü (integrity): Bu ilke, uzayın kendi başına bir anlamı olmadığı ve varlığının bir cismin varlığına bağlı olduğu ve aynı şekilde zamanın da, içinde her hangi bir olayın meydana geldiği uzay olmaksızın bir anlamı olmadığı görüşünü ifade eder (Altai 2005).

Müslüman Filozoflar tarafından Tanrı'nın varlığı ve evrenin ezeliğini ispat etmek için ileri sürülen deliller, onuncu asrın büyük düşünürü Ebu Hamid Gazali tarafından Tehafütü'l-Felasife (Filozofların Tutarsızlığı) kitabında çürütüldü (Gazali: 2000). Gazali'nin amacı, filozofların ilahi varlık ve fiili hakkında tutarlı teistik bir teori ortaya koymaları konusunda yetersiz olduklarını kanıtlamaya yönelikti.

Kelamcılar yaratma sorununun üstesinden gelebilmek için iki farklı yol izlemişlerdi. (Şehristani: 14). İlki, dünyanın zamansal, yaratılmış olduğu ve sonlu bir geçmişte kesin bir mebdeye sahip olduğunu kanıtlamaya dayanır. Bu bir dizi delillerle yapıldı ki varsayımı şöyledir:

² Kaynakta bu ilke "sürekli yeniden yaratma (continuous recreation) olarak ifade edilir, fakat daha kesin ve ayrılık kavramıyla daha uygun olması için ben "continuous" yerine "continual" kelimesini kullanmayı tercih ettim. Çünkü "continuous" kelimesi sonsuz olarak bölünme anlamına da gelebilir.

“Älem bir bütün olarak cevher ve arazlardan oluşmaktadır ve hiçbir cevher bir veya birkaç arazdan ayrı kalmaz. Fakat bütün arazlar zamanda yaratılmıştır; buradan zorunlu olarak, arazlara dayanak işlevi gören cevherin de aynı şekilde zamanda yaratılmış olması gerektiği sonucu ortaya çıkar. Çünkü ortaya çıkışı zamansal olan şeyle, bitişik olan ve ondan ayrılmayan şeyin de ortaya çıkışı zamansaldır. O halde, bir bütün olarak dünyanın ortaya çıkışı zamansaldır (İbn Meymun 1969:63)”. İbn Meymun aynı zamanda, arazın yeniden yaratılması varsayımının nedeninin şöyle olduğu kanısındadır: “Böylece hiç kimse şeylerin (things) bir tabiatı olduğunu ve şu veya bu tür arazları gerekli kılan şeyin bu cismin tabiatı olduğunu iddia etmez. Bunun yerine, kalamcılar, herhangi bir doğal aracı olmaksızın Tanrı’nın bu arazları yarattığını söylemek istemektedirler (İbn Meymun 1969: 64)”.

Kalamcıların takip ettiği ikinci yol ise dünyanın ezeli olduğunu ileri süren delillerin çürütülmesi fikrine dayanmaktadır. Pek çok Kelamcı söylem ve sunumlarında her iki yolu da takip etmişlerdir.

Dikkate şayandır ki, Kelamcıların, âlemin zamansallığı ve tabii teolojileri vasıtasıyla onun bileşenlerini kanıtlama konusundaki yaklaşımları daima aşağıdaki şekilde özetlenebilecek temel varsayımlara dayanmaktadır:

1. Sonsuz bir uzamın imkansız olduğu şeklindeki felsefi varsayıma dayalı âlemin sonluluğu.

2. Olayların sonsuz geriye gidişinin imkânsızlığı

3. Âlemin var olmaya başlamış olduğu, uzay ve zamanın sınırlı uzama sahip olduğu ve bu ikisinin de ancak bu dünya meydana geldiği zaman var oldukları.

4. Maddenin kendiliğinden ve kendi başına bir gücü yoktur ve her hangi bir değişimi etkileme kapasitesine

sahip değildir.

5. Tanrı uzay ve zaman dışı, fiziksel olmayan bir varlıktır.

Evrenin varlığı ve onun Tanrı ile ilişkisine dair sorununa yönelik farklı yaklaşımları sebebiyle, Kelamcılar tarafından ileri sürülen pek çok delillendirme yoluyla bu tür varsayımlar göze çarpar. Onlar delillerinin güçlendirilmesi gerektiğini hissettikleri zaman, genellikle böyle bir varsayımı benimsemek için mantıkî sebepler ortaya koyarlar. Bu mantıksal yaklaşım, bilginin belirli bir çerçevesi olması için kelamı uygun hale getirdi ve bu nedenle onun delilleri standart skolastik öğretinin bir formu içinde ifade edildi.

Bütün kelamcıların yoktan (ex nihilo) yaratmaya inandıkları önemle kaydedilmelidir; ancak onlar [yaratmadan önceki] boşluğun mutlak bir boşluk veya niteliksel gerçekliği olan bir şey olup olmadığı hususunu tartışmışlardır. Bu tartışma Mütezile'yi, boşluğun doğası gereği gerçekleştirilebilir (realizable) bir nitelik olduğu düşüncesine sevk etmiştir. Bununla birlikte bu tartışmanın Wolfson'un düşündüğü gibi³ Kur'an hükümleriyle bir ilginden ziyade boşluk kavramının kendi dilsel bağlamıyla bir ilgisi vardı (Cüveyni 1969. 134-135).

Kelamcılar, kesintisiz yaratma ve ayrılık prensibi

³ Harry Wolfson (1976:357) uzunca, evrenin tümüyle yoktan mı yoksa daha önce var olan bir şeyden mi yaratıldığı üzerine Kelam tartışması yürüttü. O, Kur'an'ın "Sonra O (Allah), göğe [yaratmak için] yöneldi ki, o duman halindeydi" (Fussilet, 11), şeklindeki ayetini delil getirerek, yaratma anlamında Kur'an'ın tutumunun belirgin olmadığını iddia etti. Aslında Wolfson'un bizzat kendisi tarafından kareli parantez içirisine iki kelime ilave edilerek ortaya konulan bu yaklaşım bir yanlış anlamadır. Çünkü, şayet biz Kur'an'a gidersek pek çok ayette yaratma kavramının yoktan (ex nihilo) var etme şeklinde olduğunu açıkça görebiliriz. Bu yüzden Wolfson'un iddiası burada geçersizdir.

yoluyla gelişen bir evren teorisi inşa etmek için çaba harcadılar (Âlûsi 1965: 269-297). Arazlar temelde olumsuzdur ve Allah tarafından müteselsil her lahza yeniden yaratılmak durumundaydı (MacDonald 1927: 326-344). Bu nedenle onlara göre Allah, evrenin sadece Yaraticısı değil aynı zamanda onun Kayyûm [her an gözetip ayakta tutan]'udur. Bu "Kayyûm" Tanrı kavramı; "Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur (Sadece O vardır). Hayy'dır, Kayyûm'dur (Bakara: 255)" şeklinde canlı bir Kayyûm olarak ifade edildiği gibi öncelikle Kur'an'dan alınmıştır. Bu görüş Kelam'da o kadar asıl ve temeldir ki hemen hemen bütün kelimî gruplar ve fırkalar bu görüşü onaylamış ve pek çok kelimî düşünceyi gelişim keyfiyeti ve tabiatı bakımından etkilemiştir. Gerçekten dünyadaki sebeplilik (kozaite) kavramı ve fiziksel yasaların işleyişi Allah'ın "Kayyûm" vasfına çok bağlıdır; o olmadan dünyanın düzeni işleyemez. Çünkü Allah sadece fiziksel yasaların işleyişini başlatan değil aynı zamanda onun işleyişinin devamlılığını sağlayandır; aksi takdirde tabiat işlemezdi. Bununla birlikte bu kavram bazı yazarları, kelimcilerin ve özellikle de Gazalî'nin nedenselliğe inanmadıkları şeklinde bir iddiaya sevk etmiştir. Halbuki gerçekte onlar nedensel ilişkilere inanırlar, ancak sonuçların harici bir illetin, yani Allah'ın müdahalesi olmaksızın sadece doğalsallık sebebiyle ortaya çıktığını reddetmişlerdir (Altaie 2006: 239-247).

İbn Hazm ez-Zâhirî (933-1063 MS)

O, ilk dönem mütekellimin tarafından geliştirilen İslam kelam tezlerinden çoğunu toparlayan ilk Müslüman düşünür ve teologlardan biridir. Kelamcılarının liderlerinden biri olarak değerlendirilmese de hiç şüphe yok ki o meşhur bir kelam âlimiydi. Dünyanın zamansal olduğunu ispat etmek için İbn Hazm argümanını aşağıdaki var-

sayımlara dayandırdı:

1. Sonsuz, var olamaz ve olayların sonsuz geriye gidişi mümkün değildir.

2. Dünya [nın hareketleri] sayılabilir.

3. Uzak ve zaman var olmaya başlamıştır (yani yaratılmıştır) ve zamansaldır.

İbn Hazm argümanlarını aynı zamanda, “dünyanın bir başlangıcı olsa bile gerçekte o yaratılmış değil, ezeldir” diyenlere karşı da ortaya koymuştur. Durumu destekleme sadedinde ileri sürülen deliller serisi, zamanın başlangıcı ve zamanın kendine atfedilebilen her hangi mutlak bir niteliğin reddi etrafında odaklanmaktadır ki ben bu noktayı başka bir yerde analiz edip tartıştım (Altaie 2005).

Gazâli (1058-1111)

Gazali büyük İslam düşünürlerinden biridir. O, yaratma problemini Tehafütü'l-Felâsife (Filozofların Tutatsızlığı) isimli kitabında, filozofların delillerini çürütme sadedinde ele almıştı. Her iki düşünürün delillerinde de benzerlikler olsa da, İbn Hazm'ın delillerine nazaran Gazali'nin delilleri daha gelişmiş bir şekilde düzenlenmişti. Yine Gazali, uzak ve zamanın birbirine bağlı, sonlu olduğuna ve mutlak bir niteliğe sahip olmadığına inanmaktaydı.

Eserinin ilk tartışmasında Gazali, filozofların dünyanın geçmişte sonsuz olduğu iddialarına dâir fikirlerini çürütür. O, evrenin yaratılmasının, ezeli ve zamana bağlı olmaksızın var olan ilahî iradeye atfının değişliğe yol açacağı görüşünü reddetti.

Evren yaratılmadan önce zamanın varlığı sorununa gelince, Gazali böyle bir konumlandırmayı reddederek, şöyle der: “Bize göre zaman ve sürecin her ikisi de yara-

tılmıştır” (Gazali 2000:20) ve uzay ve zaman madde/enerji yaratıldığı zaman yaratılmıştır ve hiç biri yaratılma zamanından önce mevcut değildi. O bunu şu sözlerle tanımlar: “Zaman muhdes ve yaratılmıştır, ondan önce kesinlikle zaman yoktu. Biz bu ifademizle Tanrı’nın âlem ve zamana önceliği olduğunu kastediyoruz; yani O vardı ve âlem yoktu ve sonra O vardı ve O’nunla birlikte âlem vardı” (Gazali 2000: 31).

Gazali dikkatli bir şekilde ilahî iradeyi ilahî kudretten ayırdeder ve şöyle der: “İrade, bir şeyi benzerinden ayırdetme fonksiyona sahip bir niteliktir. Eğer bu onun fonksiyonu olmasaydı, o zaman kudret yeterli olacaktı” (Gazali 2000: 22). Bu bakımdan Gazali, ilahî bilgi ve iradeyi insanî bilgi ve iradeden ayırarak, “(Zaten) bizim tespit ettiğimiz konularda ilahî irade insanî iradeden farklılık arz etmektedir. O halde irade konusunda (ilahî ve insanî arasındaki) fark niçin ihtimal dışı olmalı?” (Gazali 2000: 23) sorusunu sorar.

Gazali, yaratmanın ilk zamanına dair problemi derinlemesine tartıştı ve âlemin yaratılmasından önce Tanrı var olmasına rağmen, yaratılış zamanının bir öncesi olmadığını gösterdi (Gazali 2000: 30-36). Gazali’nin bazı argümanlarını okurken, “büyük patlama [big bang]’yı önceleyen zaman anları olmadığı için büyük patlamanın bir sebebi olamayacağını” söyleyen Adolf Grünbaum (Grünbaum 1991: 233-254) gibi kişilerin bugün ortaya koydukları argümanları çürütüyormuş gibi düşünmek insana ilginç gelmektedir.

Diğer yandan, bu problem hakkındaki derin düşünce Gazali’yi zaman ve uzayın benzer olduğu sonucuna götürmüştür; âlemin yaratılışından önceki zamanın yokluğu, uzayın yokluğu veya dış dünyanın boş olduğu düşüncesi ile irtibatlandırılmıştır. O, bu konuda şöyle der:

“Bütün bunlar vehmin [başlangıç için] bir “öncelik” farz etmeksizin, başlangıcı olan bir varoluşu kavramaktan aciz oluşu sebebiyledir. Vehmin kendisini [farz etmekten] ayırmadığı bu “öncelik”in gerçek, mevcûd bir şey olduğu, yani bunun “zaman” olduğu düşünülmektedir. Bu durum, âlemin ötesinde boş veya dolu bir yer vehmeden [zihin gücünün] başın üstünde, yukarılığı olan bir yüzey olmaksızın, cismin sonluluğunu farz etmekten aciz olmasına benzer. Bu yüzden, vehme âlemin yüzeyinin üstünde bir “üst” yoktur denildiği zaman bunu kabul etmekten kaçır; tıpkı âlemin var oluşundan önce kesinleşmiş bir varlık olan bir “öncelik” yoktur denildiği zaman bunu kabul etmekten kaçındığı gibi (Gazali 2000:32)⁴. Daha da ötesi Gazali, âlemin ebat olarak daha büyük veya daha küçük olabileceği ihtimalini tartıştı ve bunun mümkün olduğu sonucuna vardı ve böylece büyüyen bir evren ihtimalini öne sürdü (Gazali 2000: 37-39).

Sıfatlar konusunda, kelimcilerin hayli çeşitli görüşleri pek çok itikâdi problemlere sebep olmuş, bu yüzden karşılıklı olarak kafir (İslam’a göre inanmayan) olmakla ilgili ithamlara yol açmıştır ki işte burası Kelam’ın rasyonel olarak sona erdiği bir noktadır. Bu, 11. yüzyılın sonuyla birlikte kelam öğretimi, tartışması ve çalışmasının terk edilmesinin arkasında yatan bir sebepti. O günden bu yana kelam konusunda ciddi bir çalışmanın yapılmadığını söyleyebiliriz.

Kelam Kozmolojik Delili

Bu, son zamanlarda William Craig tarafından yeniden canlandırılan kelam delilidir. O (Craig) bu delili

⁴ Marmura’nın original İngilizce tercümesinde “estimation” ve “estimative (faculty)” Arapça’daki “vehim” sözcüğü yerine kullanılmıştır. Ben, bu kavramın yerine “vision” veya “imagination”ın daha iyi bir çeviri olduğunu düşünüyorum (M.B. Altaie).

şöyle kurmuştur: “Var olmaya başlayan her şeyin varlığının bir sebebinin olması gerekir, âlem var olmaya başlamıştır, o halde âlemin varlığının bir sebebi vardır” (Craig 1979: 63).

Delilin orijinal hali, yukarıda atıf yapıldığı gibi, Gazali tarafından, İslam inancının temellerini özetlediği *el-Iktisad fi'l-İtikat* isimli kitabında ileri sürülmüştür. Delilin yeniden canlanması, enerji korunum yasası ihlal edilerek, madde/enerji ihtiva eden âlemin içeriğinin boşluktan (vacuum) yaratıldığını ve geçmişte, belirli bir zaman önce meydana getirilen evrenin büyüdüğünü gösteren modern kozmolojik araştırmaların bulgularından yararlanmayı sağlamıştır. Bu bulgular, evrenin var olmaya başladığını göstermektedir ve bu nedenle, kelim kozmolojik argümanını (KKA) savunanlar, âlemin var olması için bir sebebinin olması gerektiğini iddia etmektedirler.

Bununla birlikte, âlemin varoluş nedeninin, evrenin içinde ve onun fiziksel muhtevasında bulunup bulunmadığı veya fizik kanunlarına egemen olan bazı doğa üstü eylemlerin sonucu olup olmadığı sorunu hala geçerliliğini korumaktadır. Öte yandan, bazı KKA muhalifleri, evrenin varlığı için herhangi bir sebep olduğu görüşünde değildirler. Onlardan bazıları başlangıçta doğa üstü bir sebebi inkar ederler; çünkü onlar fizik, matematik ve ölçümün ötesinde herhangi bir şeye inanmamaktadırlar. Diğer KKA muhalifleri, 20. yüzyılın buluşlarına rağmen, âlemin sürekli var olageldiği [varlığa geldiği] görüşünde değildirler. Onlar, Hawking ve Hartle'nin öne sürdükleri gibi, âlemin büyük patlamadan önce muhayyeli bir zamanda sonsuz olarak var olabilecek olduğu şeklindeki teorik spekülasyonlarla meşguldürler. Diğerleri, âlemin var olmasına yönelik gerekli enerjiyi sağlamak için doğal boşluk dalgalanması ve belirsizlik ilkesine yönelmektedir-

ler. Onlar, evrenin varlığa çıkması için harici bir illete gerek olmadığını düşünmektedirler. Bütün bunlar bizi, yaratılış problemini modern kozmoloji noktayı nazarından araştırmaya sevk etmektedir.

Modern Kozmolojide Yaratma

Modern kozmolojideki hakim paradigmaya göre, evren 'bir Hubble zamanı önce var olmaya başlamıştır (Hubble zamanı, Hubble sabitesinin zıddı ve $\sim 10^{10}$ yıl tutarındadır). Evrende var olan bütün madde/enerji gibi zaman ve uzay da, "büyük patlama" olarak kavramsallaştırılan bu olayla birlikte yaratılmıştır. Büyük patlamadan önce hiçbir şey yoktu; ne uzay ne zaman ve elbette madde ve enerji de yoktu. Bu nedenle, büyük patlamaya göre evrenin yaratılışı yoktan (ex nihilo) var olmuştur, demek doğru olur⁵. Uzay, zaman ve madde/enerjinin meydana gelmesini müteakip fizik başlamış, evren hızlı bir genişlemeye maruz kalmış ve yarıçapına ters orantılı olarak sıcaklık düşmüştür. Ardından, maddi parçacıklar bir araya gelir ve elektronlar başlangıçtan itibaren yaklaşık 300.000 yılda, hidrojen ve helyum atomlarını oluşturmak için protonlarla birleşir. Dolayısıyla ilk evren en fazla hidrojen ve helyum bulutçuklarından (nebulae) oluşmaktaydı. Bu bulutçuklardaki yıldızlar, biriken madde tarafından şekillendirilir ve bu nedenle, sıcaklık, nükleer çekirdeklerin daha yoğunlarını oluşturmak için kaynaştığı nükleer reaksiyonun başlama seviyesine çıkar.

Evrenin ilk safhalarında hafif elementlerin parçacık karışımından oluştuğuna yönelik bütün senaryo geçen yüzyılın kırkları sonlarında George Gamow ve mes-

⁵ Evrenin boşluktan yaratıldığını söylemek bana cazip görünmektedir; fakat maalesef bu doğru bile değil. Çünkü fiziksel boşluk bir dayanak olarak uzay ve zamana ihtiyaç duyar, bu yüzden, sanırım, "ex nihilo" [yoktan] en iyi ifade biçimidir.

lektaşları tarafından ortaya atıldı. Onlar, şu anki yaşının yaklaşık olarak 3 Kelvin'e eşit olması gereken kozmik mikrodalga arka plan radyasyonunun varlığını öngördüler. Arno Penzias ve Robert Wilson, 1965'de, Kozmik Mikrodalga Arkaplan Işıması (CMB) şeklinde ifade edilen mikrodalga sinyalinin elde etme konusunda yerleri şansa sahiptiler. Bu radyasyon, büyük patlamadan (big bang) yaklaşık 300000 yıl sonra elektronlarla çekirdeklerin birleşme safhası olan büyük patlamanın kalıntılarıdır. Bu keşif, Gamow ve meslektaşlarının, büyük patlama teorisi için bir başarısı sayıldı. Çünkü o günden bu yana CMB'e dair detaylı çalışmalar yürütüldü ve bugün evren hakkındaki gerçek bilgilerimizden çok daha fazlası, CMB'ye yönelik hassas ölçümler yoluyla elde edilmiştir.

Modern kozmolojinin standart modeli olan bu big bang modelinin, kısmen şişme/genişleme (inflation) teorisıyla halledilen bazı problemlere maruz kaldığı görülmüştür. Ancak biz big bang teorisinde ne kadar hata bulursak bulalım, şimdiye kadar hiçbir bilim adamı hafif elementlerin doğal bolluğunu elde edemedi veya alternatif bir model kullanarak 3KCMB'yi öngöremedi. Big bang modeli bazı yazarlar tarafından, evrenin var olması için zati bir sebebe sahip olan teistik savı desteklediği düşünülmektedir. Ama yine de bazı filozoflar bu konuyu tartışmaya devam etmekte ve edecektir de.

Tekillik

Tekillik sorunu, evrenin başlangıç koşullarıyla ilgili olduğu için tek/bir ile ilgili bir konudur. Gerçekte büyük patlamayı önceleyen ne uzay ne zaman olmadığı için bu olay tekti. Uzay ve zamanın olmadığı durumda, fizik olası değildir, bu nedenle biz, büyük patlamayı hangi başlangıç hallerinin öncelediği sorusunu soramayız. Bazen evrenin sonsuz bir yoğunluk, basınç ve sıcaklık halinden başladı-

ğı söylenir, fakat bu ifade problemlidir. Çünkü böyle bir hali tanımlayacak her hangi bir fizik mevcut değildir. Diğer yandan, tekillik fikrine dayanan kozmolojik modeller, yani “evren sonsuz bir yoğunluk, basınç ve sıcaklık noktasından doğmuştur” fikrine işaret eden bu modeller genellikle kuantum etkilerini dikkate almamaktadırlar. Kuantum etkilerini dikkate alan modeller tekil olmayan başlangıçlara sahip evrenler ortaya koymaktadırlar (Altaie 2002:044028; Altaie ve Setari 2003: 044018).

Hawking ve Hurtle (Hawking ve Hurtle 1983: 2690)’in, “evren big bang’den önce, sonsuz olarak, muhayyel bir zamanda var olabilirdi” şeklindeki önerisi, evrenin fiziksel olarak meydana gelmediğini ima etmektedir. Çünkü “muhayyel zaman”, fiziksel olarak ölçülebilecek bir nitelik değildir. Bu nedenle ben, Carroll (Carroll 2003)’u takiple, “açıkçası önerilerin tamamını iyi formüle edilmemiş olarak” değerlendiriyorum. Dahası, nazari olmasına rağmen, Hawking ve Hurtle’nin önerisi, Tanrı olmaksızın işleyen ezeli bir evren anlayışıyla, bize herhangi bir katkı sunmamaktadır.

Bazı teistler, bir yaratıcıya duyulan ihtiyaç sebebiyle destekleyici bir kanıt olarak, evrenin başlangıcında bir tekilliğin var olduğunu düşünebilirler. Oysa benim fikrime göre, evrenin başlangıcında bir ilk tekilliğin var olması, teistik argümandan ziyade ateistik argümanı destekler. Bu, tek olmayan evrenin muhtelif tasarım ihtimallerini kontrol ederek kendini varlığa çıkaracak kişisel bir yaratıcıya gereksinim duyması sebebiyledir. Bu konu şu şekilde açıklanabilir: Tekil bir evren, var olma veya yok olma (0 veya 1: 0 yok olma ve 1 var olma haline karşılık gelir) arasında bir seçimi ima eder. Bu iki ihtimalden birisini seçmek bir diğerinin hükümsüzlüğünü zorunlu hale getirir. Şayet evrenin yaratılışı tekillik fikrine dayan-

dırılmamış olsaydı, o zaman biz sadece (0 ve 1)'i değil, aynı zamanda, basit parçacık kümesini karakterize eden ilk verilerin nasıl tercih edildiği fikri üzerinde de düşünmemiz gerekecekti. Bununla birlikte, tek evren fikri, Tanrı'nın evrendeki rolünü tamamen ortadan kaldırmasa da, bunu kolaylaştıracaktır; çünkü bu durumda Tanrı'nın başlangıçta yaratılan ilk sonlu parçacık kümesinin tercihen özelliklerini belirleme gereksinimi ortadan kalkacaktır. Şayet başlangıç şartlarında bir tercih durumu söz konusu olursa, elbette bununla bir tasarım kastedilir, o halde bu durumda bir amaç veya sebebin varlığı zorunlu hale gelirdi.

Epistemolojik açıdan tek evren düşüncesi, tek olmayan evren düşüncesine nazaran daha deterministtir. Sonsuz küçük değişimlerin aksine, sonlu ayrı değişimler, değer aralığı ile orantılı olan belirsizliklere yol açar. Bu nedenle biz her ne zaman indeterminist kuantum etkilerini dikkate alırsak, tek olmayan evren fikrine ulaşırız; halbuki bu etkileri göz ardı ettiğimiz zaman başlangıç olarak tek (singular) bir evren fikrini elde ederiz.

Adolf Grünbaum (1989:373-394; 1994:225-236), büyük patlamanın gerçek bir olay olmadığını düşünür; çünkü, $t=0$ 'da başlamayı tanımlayacak bir zaman yoktur. O halde Grünbaum'a göre, "Big Bang, bir zaman ve üç uzam koordinatının atfedildiği uzam-zamana dair fiziksel bir noktayı ifade etmez". Açıkçası bu doğru; fakat bu, ne big bang'in olmadığı anlamına gelir, ne de big bang'in sebepsiz bir olay olduğuna işaret eder. Buna rağmen ben, "bu sorun metafiziğin konusudur" diyen Lovell (1961:106) ile aynı görüşteyim. Gerçekten fiziksel bir dünyada nedensel öncelik zamansal önceliği gerekli kılar. Şayet bu durum big bang'e de uygulanırsa, o zaman big bang'in bazı fizik dışı (metafizik demiyorum) sebeplere

sahip olduğu anlamına gelir. Neticede, bizim şu anda sahip olduğumuz fizik insanlığın sonsuza değin keşfedeceği bütün fizik olmayabilir.

Tanrı Olmaksızın Yoktan Yaratma

Bazen fiziksel bir boşluğun tamamen boş olmadığı söylenir ki bu, zaman zaman fiziksel varlığa gelip giden [hüviyét kazanan ve kaybolan] sanal parçacık ve anti parçacık çiftlerinden oluşmaktadır. Heisenberg'in belirsizlik prensibine göre, bu haller çok kısa bir süre canlı kalabilmekte, bu nedenle ölçülememektedir. Bunun için bunlara "sanal" denilmektedir. Bu haller, bazı insanlar tarafından, herhangi hârici bir müdahaleye gerek kalmaksızın evrene dair kendiliğinden muhtemel bir yaratmanın kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir süreci açıklayabilecek kesin bir teori olmamakla birlikte, belirsizlik ilkesinin güçlü bir kuvvet alanı olmaksızın her hangi sanal bir durumun gerçeğe dönüşemeyeceğine işaret etmesi önemlidir. Bu durum bu alanda uzman fizikçiler tarafından çok iyi bilinir ve bu bizi yeniden, evrenin varlığını önceleyen boşluğun sanal durumlarından enerji ve maddenin gerçek durumlarına dönüşme keyfiyeti olan böylesi harici bir alanın kaynağına dair sorunla karşı karşıya getirmektedir.

Nedensel Öncelik ve Zamansal Öncelik

Bu görüş "nedensel önceliğin zamansal önceliği zorunlu kılmadığı" şeklindeki savıyla, William Craig hakkında yorum yapan Grünbaum tarafından ortaya atılmıştır. Bu konuda o şöyle der: "Eş zamanlı asimetrik sebeplilik fikrini savunanlar bize, sebepli bitişik eş zamanlı iki olaydan birinin diğerinin sebebi olduğunu ayırt edecek bir kanıt göstermek zorundadırlar. Açıkçası, eş zamanlı olaylarda, nedensel öncelik için gerekli ölçütü sağlayan zamansal öncelik mevcut değildir" (Grünbaum 1994:

225-236). Benzer bir nokta, ayrıntılı şekilde, ezeli bir dünya [fikrinin] çürütüldüğü tartışma bağlamında, Gazali (2000: 30-32) ve Şehristani (2004:9-17) tarafından ifade edilmiştir. Şehristani tarafından ileri sürülen argüman Gazali'ninkinden daha detaylıdır. Fakat her ikisi de konuya, sebeplilik (causality) kavramının anlamı ve tazammumlarının müzakeresine ilaveten "mümkün-zorunlu" ve "zamanda öncelik-mahiyette öncelik" arasındaki farkı ayırt etme çabasıyla başlarlar. Kısaca Gazali ve Şehristani, mukayese önceliği olmaksızın, meydana gelen yaratmanın anlamını kavrayabilmek için, evren var olmadan önce, ne zamanın ne de uzayın olmadığını kabul etmenin bir zorunluluk olduğunu düşünmektedirler.

Antropik İlke

Son kozmolojik araştırmalar fizikçilerin dikkatini, akıllı ve gelişmiş canlı organizmaların yaşamalarına uygun olarak tanzim edilmiş evrenimizin, böylesi yüksek düzeyli bir karmaşıklık (complexity) ve düzenin varlığına imkan veren "ince ayarlı" yapısını düşünmeye sevk etmiştir (Barrow ve Tipler 1986). Evrenin yapısının, temel fiziksel devamlılığı sağlayıcı değerlere karşı çok hassas olması dikkat çekicidir. Bu ince ayar evren, bazı fizikçi ve filozoflar tarafından, "insanoğlunun yaşamasına uygun olacak şekilde önceden tasarlanmış" olarak yorumlanırken, diğerleri, "böyle bir evrende bizim varlığımız sadece bir şans olarak algılanabilir" biçiminde düşünmektedirler (Davies 1982). Ünlü fizikçi S. Weinberg, ince ayar ve antropik ilke konusunu eserlerinde farklı düzeylerde tartıştı (Weinberg 2000). O, American Association for Advancement of Science (AAAS), Washington, D.C.'de "Kozmik Plan" üzerine yapılan konferanstaki bir konuşmada, "evren, doğal seleksiyondan ziyade başka bir amaç için tasarlanmış veya takdir edilmiştir" şeklindeki inancın hilafına kam-

panya yürüterek şunları söyledi: “Neticede biz bugün anlıyoruz ki, insanoğlu bile milyonlarca yıl boyunca üreme ve beslenme yoluyla işleyen doğal seleksiyonun bir sonucudur” (Weinberg 1999).

Ne hazindir ki Weinberg gibi bir bilim adamı, hem mantıkî hem de epistemolojik bakımdan doğal seleksiyon ifadesinin gerçekten müphem bir ifade olduğunu kavrayamamıştır. Doğanın seçim yapması için bir iradeye ve meydana getirmesi için düzeni koordine edecek bir güce sahip olması gerekir ki bu, doğanın akıllı olduğu anlamına gelir. Fakat bu, Tanrı’nın akıllı ile aynı mıdır? Bu konu aşağıda tartışılacaktır. Ve yine hazindir ki, Weinberg din ile bilim arasındaki yıkıcı dili cesaretlendirmiştir. AAAS’daki kapanış konuşmasında Weinberg şöyle der: “American Association for Advancement of Science’den aldığım bir mail mesajından, bu konferansın amacının, din ile bilim arasında yapıcı bir diyalog elde etmek olduğunu öğrendim. Ben hâlâ, din ile bilim arasında bir diyalogdan yanayım; ancak yapıcı bir diyalogdan yana değilim. Şayet bilim, akıllı insanların dindar olmasını imkansız hale getiremese bile, en azından onların dindar olmalarını sağlarsa bu onun en büyük başarılarından biri olur. Bunu başarmaktan geri kalmamalıyız”.

Tanrı’nın Akıllı

Son soru, bizim kafa yordüğümüz ve keşfettiğimiz fizik kanunlarının, Tanrı’nın aklını yansıtıp yansıtmadığı sorusudur. Bilimsel teorilerin, hakikatleri ve gerçekleri ifade edip etmediği veya bunların bizim aklımız ve hayallerimizin ifadeleri olup olmadığı sorusunun cevabını aldığımız zaman, bunun cevabı da alınır. Modern bilim tarihi bize, bilimsel teorilerin zamanla değiştiğini söyler ve bazen yeni teorilerin üzerine oturduğu hesaplamaların sonuçlarıyla eskileri arasında uygunluk tesis edilse bile,

kavramların değişmeye meyyal olduğu tespit edilmiştir. Bizim şu anda meşhur ve iyi çalışılmış iki örneğimiz var: “Kuantum Teorisine mukabil klasik ışınım fiziği” ve “rölativite teorisine mukabil Newton mekaniği ve yerçekimi teorisi”. Biz, klasik parçacık kavramının nasıl değiştiğini ve dalga-parçacık dualite kavramının eskisiyle nasıl yer değiştirdiğini ve kuantum teorisinin dayanağını oluşturduğunu gördük. Ayrıca, klasik fizik determinizmi kuantum ölçümüne ait indeterminizmle yer değiştirmiştir. Bu yeni görüşler doğal kanun felsefesini tamamen değiştirmiştir. Şayet doğadaki kanunlar bağımsız olarak işlerse, determinizm Tanrı’ya ihtiyaç duymayabilir, fakat, farklı ve bazen çatışan kanunların hareketlerini koordine edecek ve sonuca karar verecek harici bir Tanrı’ya elbette indeterminizm ihtiyaç duyacaktır. Determinist bir kanun, bir tür kendi kendini yönetime zorlar; şayet kanunlar, bütün evrenin kendi kendini idare edebileceği tarzda determinist ise, bu durumda onu idare edecek harici bir faile ihtiyaç kalmaz. Aksine, indeterminizm tabiat kanunlarının yapısının temelini oluşturuyorsa, bu durumda elbette harici bir kanun koyucuya ihtiyaç kaçınılmaz hale gelir. Bu nedenle Einstein, Eski Bir (Tanrı)’ın zar atma anlayışını kabul edemez⁶. İşte bu noktada akıl, zihnimizle tasarladığımız kanunlara uyma zorunluluğu olmayan fakat Tanrı tarafından tasarlanan kanunlara uyan tabiatla çelişir.

Bize keşfedilmesi söylenen tabii fizik kanunları aslında bizim zihnimiz tarafından tasarlanır; örneğin, Paul Davies’in zihni ile [tasarlanır], “Tanrı’nın Zihni” ile değil.

⁶ Einstein’ın Tanrı anlayışının bütün evren düzeniyle yakinen ilgili olduğunu dikkate almamız gerekmektedir. Bu yüzden zar atan bir Tanrı’yı reddetmesi tabiattaki belirlenemezliğe (indeterminizm) karşı bir itirazdır.

Bu nedenle biz şu veya bu şekilde kendi zihnimizi ve kendi zihnimizin çalışma şeklini keşfediyoruz, Tanrı'nın Zihni'nin değil. Bu gerçek şu örnekle kolaylıkla anlaşılabilir; insanlar 200 yıldan fazla Newton'un yer çekim kanununu, güneş sistemini kontrol eden Tanrı'nın kanunu diye düşündüler. Astronomlar gökyüzündeki gezegenlerin yörüngelerini kesin bir şekilde hesaplamak için başarılı bir şekilde bunu kullanmalarına ve hatta daha sonra doğru şekilde keşfedilen diğer gezegenlerin varlığını öngörmelerine rağmen, sonradan ne Newton kanunun matematiksel formülünün ne de yer çekimiyle ilgili düşüncesinin doğru olmadığı ortaya çıktı. Bu nedenle iş başında (at work) kimse Tanrı'yı yakalayamaz, hatta Einstein'ın kendisi bile⁷.

Muhtelif çelişkili ve bağımsız kanunların kendileri, doğanın inceliğini ve tabii düzenin niteliklerini meydana getirme işini gerçekleştiremezler. Bu kanunlar, koordine edici bir mekanizmaya ihtiyaç duyacak ki o da, özü itibarıyla, yine tabiatın içinde başka bir kanun olacaktır. Aksi halde, tabiatın bizzatı kendisi kendi yapısına bağlı olmayan harici bir faile başvurmak zorundayız. Tabiatın içinde, bütün kanunları birleştiren tabii bir kanun bulma imkanı yoktur. Çünkü basitçe böyle bir kanunun doğadaki diğer bütün kanunların işleyişini tazammum etmesi ve gerekli koordinasyonu sağlaması gerekecektir. Yani bu kendi kendini baltalayan bir amaçtır; çünkü sonsuza değin kendini tekrarlayan böyle bir amaç bizim için hiçbir zaman anlaşılamayacaktır. O halde böyle bir ikilemden kurtulmak için, zaman ve mekan dışı fiil halinde olan, mutlak surette bizim kavrayışımız ve mantığımıza bağlı olma-

⁷ Einstein'ın hayatının sonuna doğru, "Tanrı iş yaparken [Ona] muttali olmak istiyorum" dediği rivayet edilir. Muhtemelen böyle bir ayrıcalığa ancak öldüğü zaman ulaşmıştır.

yan ve doğaya tâbi olmayan harici bir illetin rolünü zorunlu olarak varsaymak gerekmektedir.

Evreni başlatan, yöneten ve devamlılığını sağlayan şey her ne ise onu veya harici bir kudret, irade ve akıl sahibi [bir varlık] ihtimalini ciddi şekilde kavrayabilmek için, fizikçiler ve diğer ilim adamları Tanrı hakkındaki düşünme metotlarını yeniden gözden geçirmek durumundadırlar. Tanrı, fiziksel uzay ve uzamın ötesinde fiil halinde ve var olan soyut bir varlık olarak düşünülmelidir. Aksi halde, şayet biz Tanrı'yı fizik dünyanın içinde ve bizim fizik dünyamızın bir parçası olarak düşünür ve kendi bilimsel ölçülerimize göre nitelendirirsek, o zaman elbette biz, Sean Carrol (Carrol 2003)'un ortaya koyduğu gibi, "Tanrı'yı işin içine katmak şeyleri daha karmaşık hale getirecek ve bu hipotezler, bilimsel standartlar tarafından reddedilmelidir sonucunu çıkarmaya" götürüleceğiz. Tanrı fiziksel değildir. Şayet öyle olsaydı evrenin muhtevasında olurdu. O zaman Tanrı, evrenin kanunlarının konusu olurdu ve irade ve kudretinin devamlılığını sağlayacak ve yaptığı işleri koordine edecek doğa üstü bir güce ihtiyaç duyardı.

Kaynakça

Altaie, M.B. 1994., "The Scientific value of *Daqiq al-Kalām*", *The Journal of Islamic Thought and Scientific creativity*, 4, 1994, 7-18.

_____ 2002 "Back reaction of Quantum Fields at Finite temperature in an Einstein Universe", *Phys. Rev. D* 65, 044028.

_____ and M.R. Setari 2003, "Finite-temperature scalar fields and the cosmological constant in an Einstein universe", *Phys. Rev. D* 67, 044018.

_____ 2005. "Time in Islamic Kalām", makale,

Einstein, God and Time konferansında sunulmuştur, University of Oxford, Eylül 12-15, 2005.

_____ 2005. *Nature and Causality according to Baqillani*, Jordan University, Dirasat B 33, No. 2, sf. 339-347.

Âlûsi, 'H.M.1965. *The Problem of Creation in Islamic Thought*, Bağdat: Baghdad University Pres.

_____ 1980. *A Dialogue between the Philosophers and the Mutakallimûn*, Beyrut, Arab Foundation for Studies, 2. Baskı.

Barbour, I. 1998. *Religion and Science*, London: SCM Press.

Carroll, S. 2003. Why (almost all) cosmologists are atheists?, God and Physical Cosmology: Russian-Anglo-American Conference on Cosmology and Theology, Notre Dame, Ocak/Şubat 2003.

Coles, P. and F. Lucchin. 2002. *Cosmology*, New York: John Wiley&Son, Ltd.

Craig, W.L. 1979. *The Kalām Cosmological Argument*, London and Basingstoke: The Macmillan Pres Ltd.

Cüveynî 1969. *eş-Şâmil Fî Usulü'd-Dîn*, İskenderiye, Religious Library Publishers.

Davies P.C.W. 1982. *The Accidental Universe*, Cambridge: Cambridge University Pres.

Gazalî, A. 2000, *Tehâfütü'l-Felâsife*, İng. çev.: Michael Marmura, Utah: Brigham Young University Pres.

_____ 1983. *Kitabu'l-İktisad fî'l-I'tikad*, Beyrut: Dâr'ul-Kutüb'ül-İmiyye.

Grünbaum, A. 1991, *Creation as a Pseudo-Explanation in Current Physical Cosmology*, *Erkenntnis* 35,233-54.

- _____ 1994. *Some Comments on William Craig's Creation and Big Bang Cosmology*, *Philosophia Naturalis*, 31, No. 2, S. 225-236.
- _____ 1989. *The Pseudo-Problem of Creation in Physical Cosmology*, *Philosophy of Science*, sayı: 56, No: 3, 373-394.
- Hartle, J.B. ve S.W. Hawking 1983, "The Wave Function of The Universe", *Phys. Rev. D* 28, 2960.
- İbn Meymûn, 1969. *Delaletü'l-Hâirîn*, Arapça Çev.: Hüseyin Atay, Kahire, Religious Library Publishers.
- İbn Rüşd 001, *Tehâfütü't-Tehâfüt*, İng. Çev.: Simon Van Den Bergh, Basım ve Dağıtım:
- Jammer, M. 1974. *The Philosophy of Quantum Theory*, New York: John Wiley.
- MacDonald, D.B. 1927. *Continuous re-Creation and Atomic Time in Muslim Scholastic Theology*, *Isis* 9, S. 326-344.
- Lovell, A. 1961. *The Individual and the Universe*, New American Library, New York: Mentor Boks.
- Şehristanî, A. 2004. *Kitabu'l-İkdam Fî İlmi'l-Kelâm*, Beyrut: Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye. Trustees of the E.J.W. Gibb memorial.
- Walzer R. 1970. *Early Islamic Philosophers*, in *The Cambridge History of Late Grek and Early Medieval Philosophy*, Yayın: A. H. Armstrong, Cambridge: Cambridge University Pres.
- Weinberg, S. 2000. *The Cosmological Constant Problem*, Marina del Rey 2000, Sources and detection of dark matter and dark energy in the universe 18-26.
- _____ 1999. *A Designer Universe?*, Washington, D.C.,

American Association for the Advancement of Science'da Kozmik Disayn hakkındaki Konferansta verilen bir konuşma.

Wolfson, H. 1976. *The Philosophy of the Kalām*, Harvard University Press, 1976.